

KRZYSZTOF WACHOWSKI

UWAGI O POCHODZENIU WIELKOMORAWSKICH OSTRÓG TAŚMOWATYCH

BEMERKUNGEN ÜBER DIE HERKUNFT DER GROSSMÄHRISCHEN BANDSPOREN

Kultura Wielkich Moraw należy do najbardziej imponujących, a zarazem dyskusyjnych zjawisk we wczesnośredniowiecznych dziejach Słowian. Ukształtowała się ona w stosunkowo krótkim czasie, czerpiąc m.in. zarówno z bogatej spuścizny postantycznej, jak też ze współczesnych sobie ognisk cywilizacji europejskiej. Oddziaływania te czytelne są w różnym stopniu w rozmaitych dziedzinach życia. W największej mierze zwiększeniu ulegają dzięki badaniom archeologicznym źródła do poznania kultury materialnej. Jedno z eksponowanych miejsc zajmują tu militaria, wśród których przedmiotem szczególnego zainteresowania są w ostatnim czasie ostrogi. Jest to kategoria źródeł odznaczająca się wieloma walorami poznawczymi. Poświęciło im uwagę kilku badaczy, nie wyczerpując jednak całości problematyki.

Wydaje się, że obecnie, kiedy zwiększeniu uległa podstawa źródłowa zarówno w krajach Europy Zachodniej, jak i w Czechosłowacji, problem pochodzenia ostróg wielkomorawskich dojrzał do szerszej dyskusji. Odnosi się to zwłaszcza do egzemplarzy taśmowatych. Nowe badania wykopaliskowe bowiem przyniosły nie tylko wzrost ilościowy, ale także wzbogacenie wachlarza form.

Po raz pierwszy szerzej ostrogami wielkomorawskimi, w tym także taśmowatymi, zajął się już przed ćwierćwieczem V.Hrubý przy okazji opracowywania materiałów ze Starého Města. Badacz ten oznaczył je jako typ III i datował na ostatnią ćwierć IX do początków X w. Wyrzucił przy tym przekonanie, że ostrogi taśmowate reprezentując formy bardzo prymitywne, pochodzą z okresu upadku rzemiosła wielkomorawskiego¹. Przez wiele lat nie zajmowano się specjalnie wielkomorawskimi ostrogami taśmowatymi, skupiając raczej uwagę na egzemplarzach paradnych, odkrywanych coraz liczniej w czołowych ośrodkach Wielkich Moraw. Dopiero w la-

tach ostatnich da się zauważyć gwałtowny wzrost zainteresowań ostrogami, przy czym okazy taśmowate bynajmniej nie pozostają w cieniu innych egzemplarzy, co wiąże się z dość znacznymi zmianami w datowaniu.

Wielkomorawskie ostrogi taśmowate występują przede wszystkim na rdzennym obszarze Wielkich Moraw, najliczniej na stanowiskach z zabytkami fazy Blatnica—Mikulčice z I połowy IX w. Pojedyncze znaleziska odnotowano także w Czechach² oraz na Śląsku³, choć nie można tu wykluczyć bezpośredniego importu z Europy Zachodniej.

Główny nacisk w badaniach nad egzemplarzami taśmowatymi położono na sprawy związane z typologią i chronologią znalezisk. Szczegółową klasyfikację umożliwiło zwielokrotnienie podstawy źródłowej, a rewizję datowania nowe obserwacje sytuacyjno-stratygraficzne poczynione zwłaszcza w Słowacji⁴. Ważny problem genezy wielkomorawskich ostróg taśmowatych jest jednak ciągle jeszcze nie rozwiązany⁵ i temu właśnie zagadnieniu pragniemy poświęcić nieco uwagi.

Rozpatrując pochodzenie interesujących nas ostróg

² B.KAVÁNOVÁ, *Slovenské ostruhy na území Československa*, Studie Archeologického Ústavu Československé Akademie Věd v Brně, R.IV, z.3, Praha 1976, s.68, tab.6.

³ E.PETERSEN, *Der ostelbische Raum als germanisches Kraftfeld im Lichte der Bodenfunde des 6.-8. Jahrhunderts*, Leipzig 1939, ryc. 86. Chodzi o Piechocice, w woj. opolskim, notorycznie cytowane w literaturze czechosłowackiej w brzmieniu niemieckim (Bauerngrund).

⁴ Zob. KAVÁNOVÁ 1976, i D.BIALEKOVÁ, *Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim (Typologie und Datierung)*, „Slovenská archeológia”, t.25:1977, s.103–160 (z obszernym uzasadnieniem zmiany datowania). Nadto przy okazji opracowania całości uzbrojenia ze Słowacji wiele miejsca ostrogom poświęcił A.RUTTRAY, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei*. Teil I, ibidem, t. 23:1975, s.119–216; Teil II, t.24:1976, s.245–395.

⁵ Sytuację tę najlepiej odzwierciedla zdanie, jakie zamieszcza KAVÁNOVÁ 1976, s.50 n.: „Neznám k nim ani bezpostředni předhůdce, ani vhodné analogie”.

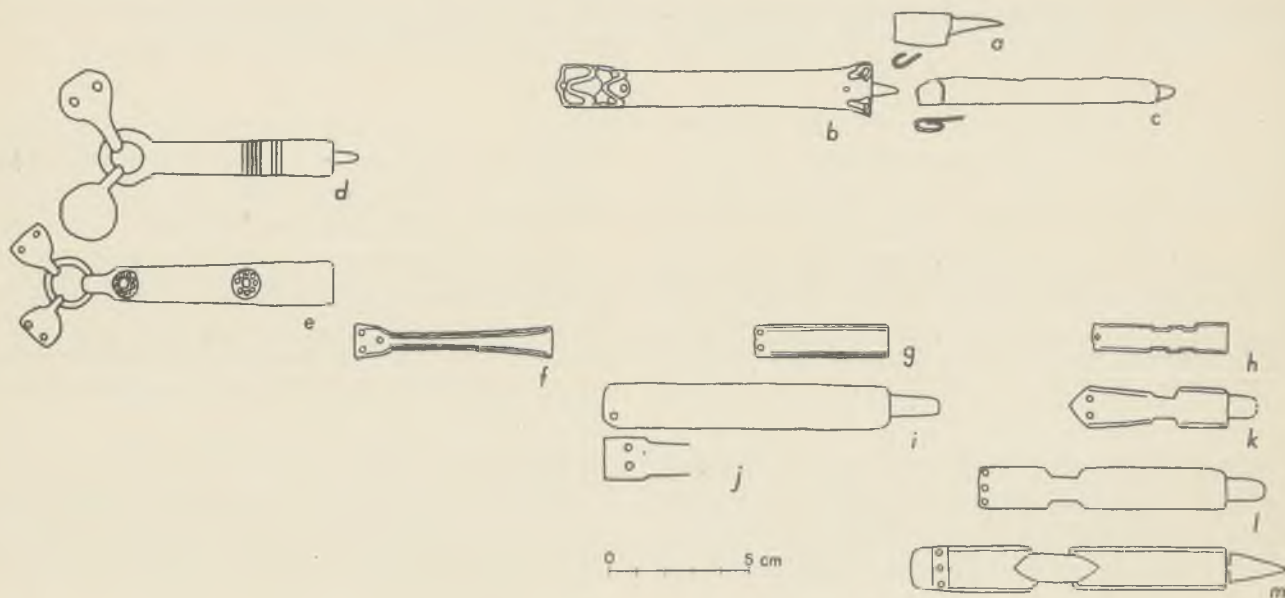
¹ V.HRUBÝ, *Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na Valách”*, Praha 1955, s.189 i n.

nie podobna pominąć obszarów Europy Zachodniej, gdzie okazy taśmowate⁶ przechodziły kolejne stadia rozwoju aż do form przejętych później przez Wielkie Morawy. Uchwycenie tych przemian w Nadrenii i częściowo w Bawarii, gdzie ostrogi taśmowate głównie występują, jest zadaniem dość skomplikowanym. Bronioznawstwo zachodnioeuropejskie bowiem rozpatruje głównie zagadnienia związane z ornamentyką, chronologią i typologią ostróg, brak zaś ujęć przedstawiających ich rozwój⁷.

Moment pojawienia się ostróg taśmowatych w Europie Zachodniej jest obecnie trudny do ustalenia. Najstarszy okaz tego rodzaju znany ze Śląska i może być datowany na podstawie kryteriów typologicznych na VI w.⁸

się na Wielkich Morawach, zupełnie zaniknąć. Trzeba się jednak zastrzec, że rozpatrywanie znalezisk pochodzących w większości z grobów na terenie Europy Zachodniej w VIII w., zwłaszcza zaś w 2 jego połowie, i w IX w. jest bardzo ryzykowne. W tym czasie wskutek ingerencji Kościoła w sferę rytuału pogrzebowego zanika zwyczaj wyposażania zmarłych w broń i inne przedmioty codziennego użytku.

Ostrogi taśmowate występują także w Skandynawii oraz w krajach wschodniobałtyckich⁹, ale jest to odrębny nurt, który nie oddziaływał na formy będące pierwowzorami ostróg wielkomorawskich, i dlatego je pominiemy.

Ryc. 1. Wielkomorawskie ostrogi (i-m) taśmowate i taśmowo-prętowe na tle materiału porównawczego ze Śląska (a, c) i Europy Zachodniej (b, d-h).

Grossmährische Band- u. Band-Stabsporen (i-m) im Vergleich mit schlesischen (a, c) und westeuropäischen (b, d-h) Exemplaren

a – Czeladź Wielka, woj. Leszno, nach J. Lodowski; b – Hüfingen, Kr. Donaueschingen, nach G. Fingerlin; c – Kościeliska, woj. Częstochowa; d – Bern-Bümlitz e – Kienberg, Kr. Solothurn, nach R. Moosbrugger-Leu; f – Langenmoosen, Kr. Schrobenuhausen, g – Bräunlingen, Kr. Donaueschingen, nach F. Stein; h – Kirchhofen, Kr. Freiburg, nach F. Garscha; i, j – Staré Město, okr. Uh. Hradiště, nach V. Hrubý; k – Mikulčice, okr. Hodonin, nach B. Kavanová; l – Těmice, okr. Hodonin, nach B. Dostál, m – Pobedim, okr. Trenčín, nach D. Biáleková. Wielkość przybliżona – ungefähre Grösse

Na Zachodzie występują one w największej ilości i w zróżnicowanej formie w VII w. W następnym stuleciu ilość ich stopniowo się zmniejsza, by w IX w., kiedy pojawiają

Spróbujemy przedstawić rozwój ostróg taśmowatych produkcji zachodnioeuropejskiej, zwracając uwagę na te formy, które po licznych przeobrażeniach stały się pierwowzorem okazów znanych z Wielkich Moraw. W zależności od sposobu, w jaki próbowano udosko-

⁶ W wypadku egzemplarzy wielkomorawskich nie ma na ogół wątpliwości, które ostrogi zaliczyć do taśmowatych. Przy omawianiu materiałów zachodnioeuropejskich starano się uwzględnić jedynie takie okazy, których kablak lub ramię ze względu na znaczną szerokość (ponad 10 mm) zapewnia wyjątkowo stabilne trzymanie się ostrogi na nodze. Pominięto więc okazy z ramieniem czy kablakiem wykonanym wprawdzie z taśmy, ale o nieznacznej szerokości, nie przekraczającej szerokości ostróg prętowych o przekroju trójkątnym bądź płasko-wypukłym.

⁷ Najwięcej uwagi zagadnieniom ornamentyki i chronologii ostróg schyłkowomerowińskich i karolińskich w powiązaniu z innymi kategoriami zabytków poświęcił w licznych pracach J. Werner. Mniej udaną próbą jest typologia ostróg VIII-wiecznych zaprezen-

wana przez F. STEIN, *Adelsgräber des achten Jahrhunderts in Deutschland*, Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, Bd. A9, Berlin 1967, s. 26 n., 85 n. W innych pracach, głównie monografiach cmentarzysk pióra badaczy z kręgu J. Wernera, brak dogłębszych studiów poświęconych ostrogom.

⁸ Zob. J. LODOWSKI, *Sądowel we wczesnym średniowieczu* (Zus.: *Sądowel im frühen Mittelalter*). Wrocław 1972, ryc. 5b (Czeladź Wielka).

⁹ Zob. ostatnio V. B. PERCHAVKO, *Pojawlenie i rasprostranenie špor na teritorii vostočnoj Evropy*, „Sovetskaja Archeologija”, z. 3:1978, s. 113–126 (typ X).

nalić niepraktyczne haczykowane zakończenia (ryc. 1a)¹⁰, wyróżnić można trzy rozwiązania. Pierwsze — ewolucyjne powstało na gruncie ostróg z haczykami wygiętymi na zewnątrz. Przez coraz silniejsze zachylenie haczyków powstało oczko, jakie obserwujemy na ostrodze z Kościelisk na Śląsku (ryc. 1c)¹¹. Drugie rozwiązanie znane z Hüfingen w Badeni (ryc. 1b) polegało na zastosowaniu kombinowanego metalowo-skrzanego oczka. Cała wewnętrzna część ostrogi była wyścielona paskiem skóry, o czym świadczą dodatkowe nity w górnej części kabłąka. Końce rzemienia były przynitowane do podkreślonej tylko ornamentem płytki, tworząc oczko¹². Mamy tu więc pierwszą próbę zabezpieczenia kostki przed uwieraniem przez ostrą krawędź taśmy. W trzecim rozwiązaniu, znanym z terenów dzisiejszej Szwajcarii (ryc. 1d,e), próbowano zachować istotną zaletę ostróg haczykowatych — wielokierunkowy naciąg rzemienia. Usiłowano też zaradzić ocieraniu kostki poprzez zwężenie taśmy w kierunku zakończeń¹³. Tego rodzaju rozwiązanie z zastosowaniem ogniwek z ruchomymi skuwkami uległo jednak na długo zarzuceniu i zostało ponownie odkryte w okresie użytkowania ostróg z wygiętym ramieniem¹⁴.

Dwa pierwsze rozwiązania były jednak kontynuowane w okresie późniejszym. Nie znamy dotychczas ogniwo pośrednich między nimi a okazami nitowymi, które pojawiły się w Europie Zachodniej około początków VIII w. Można sobie jedynie wyobrazić je jako ostrogi wykonane w całości z szerokiej taśmy metalowej i z oczkami tej samej szerokości. W VIII w. znane są już w materiałach zachodnioeuropejskich trzy formy (ryc. 1f–h), z których dwie (ryc. 1g,h) traktować można jako pierwowzory późniejszych ostróg wielkomorawskich z I połowy IX w.

Forma o równomiernie szerokich ramionach bez wyodrębnionej płytki (ryc. 1g)¹⁵ była pierwowzorem ostróg, które Kavánová (1976, 52) określiła jako odmianę VA, a Bialeková (1977, ryc.2) jako IIIC (ryc.1i). Dalszy

¹⁰ Od reprodukowanego tu okazu z Czeladzi Wielkiej dłuższa jest dwudzielna ostroga z Mniszek, woj. sieradzkie, zob. J.ŻAK, *Najstarsze ostrogi zachodniosłowiańskie. Wczesnośredniowieczne ostrogi o zaczepach haczykowo zagiętych do wnętrza* (Zus.: Die ältesten westslawischen Sporen. Frühmittelalterliche Hackensporen mit nach Innen umgebogenen Schenkelenden), Wrocław 1959, tabl.III 6.

¹¹ Ostroga z badań dr.Z.Trudzika udostępniona mi uprzejmie przez mgr.K.Bykowskiego z Katedry Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego.

¹² G.FINGERLIN, *Ein alamannisches Reitergrab aus Hüfingen*, [w:] *Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag*, „Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie”, Teil II, 1974, s.605, ryc.8:5.

¹³ Np. Bern-Bümplitz i Kienberg, zob. R.MOOSBRUGGER-LEU, *Die Schweiz zur Merowingerzeit. Die archeologische Hinterlassenschaft der Romanen, Burgunder und Alamannen*, Bd.A,B, Bern 1970, s.114, tabl.21:9,10.

¹⁴ Zob. np. Z.HILCZERÓWNA, *Ostrogi polskie z X–XIII wieku* (Res.: Les éperons polonais de X^e au XIIIe siècle), Poznań 1956, tabl. VI (odmiana II 4 i młodsze).

¹⁵ Bräunlingen, zob. STEIN 1967, s.260, tabl.26:5,7.

rozwój, być może już na gruncie rzemiosła wielkomorawskiego, polegał na równomiernym zwężeniu ramion, przez co wyodrębniła się płytka (ryc.1j). Wydaje się, że te bardzo niepraktyczne ostrogi używane były jedynie do celów sepulkralnych.

Ostroga o równomiernie szerokich ramionach z obustronnymi wycięciami na nich (ryc.1h)¹⁶ była pierwowzorem okazów, które Kavánová (1976, 53 n.) określiła jako odmianę VC, Ruttkay (1976, ryc.72) jako A5 i Bialeková (1977, ryc.2) jako IIIA (ryc.1k–m). Wydzielić tu można trzy warianty. W pierwszym, znanym dotąd jedynie z grobów dziecięcych, wycięcia znajdują się mniej więcej w połowie długości ramienia (ryc.1k). Domyślać się można, że później łatwo łamliwy zwężony odcinek blachy w wariacie drugim zastąpiony został prętem (ryc. 1m). Poza nawiązaniem formalnymi do okazów zachodnioeuropejskich czytelne są tutaj również duże podobieństwa w ornamentyce. Wariant trzeci reprezentują okazy z wycięciem bliżej zakończeń ramion, przez co upodabniają się do ostróg płytkowych (ryc.1l). Wszystkie znane dotychczas okazy wariantu trzeciego są niezdobione.

Wycięcia u egzemplarzy wielkomorawskich nie są identyczne z jedynym dotąd znanym okazem zachodnioeuropejskim, ale nie stanowi to istoty rzeczy. Wśród badaczy czechosłowackich zajmujących się omawianymi ostrogami panuje na ogół przekonanie, że służyły one do dodatkowego mocowania ostrogi¹⁷. Naszym zdaniem przeprowadzenie rzemienia nad stopą było niemożliwe, gdy wycięcie przypadało mniej więcej w osi podudzia, nie zaś na jego styku z górną częścią stopy, co umożliwiałoby dodatkowe mocowanie. Raczej chodzi tu o odciążenie ostrogi ku dołowi za pomocą swego rodzaju skózanego strzemiączka, co chroniło kostkę przed ocieraniem.

Znane z terenów Europy Zachodniej ostrogi taśmowate zwężające się stopniowo w kierunku zakończeń (ryc.1f)¹⁸ nie znalazły na Wielkich Morawach kontynuacji. Także na Zachodzie forma ta, ze względu na łamliwość zwężonej partii, okazała się niepraktyczna i obserwujemy tam stopniowe przekształcanie się taśmy w sztabkę o przekroju trapezowatym lub innym¹⁹. Z Turynii znana jest z kolei ostroga taśmowata o ramionach zwężających się w kierunku bodźca. Tego rodzaju rozwiązanie nie miało wprawdzie żadnych perspektyw dalszego rozwoju, ale ilustruje złożoność procesu zmierzającego do osiągnięcia najlepszych rozwiązań²⁰.

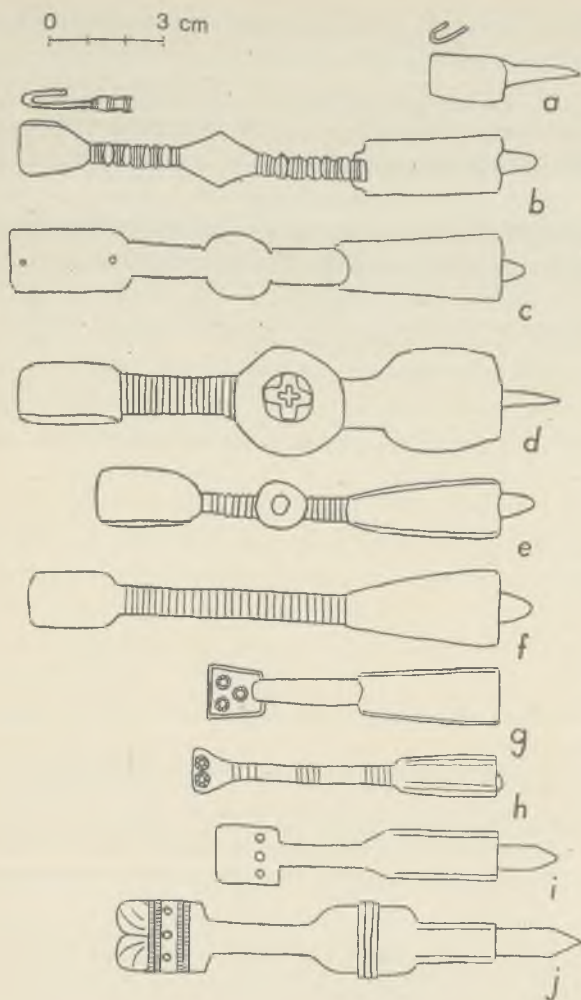
¹⁶ Kirchhofen, zob. F.GARSCHA, *Die Alamannen in Südbaden*, Germanische Denkmäler..., Bd.A11, 1970, s.174, tabl.112:19a,b.

¹⁷ M.in.B.DOSTÁL, *Slovanská pohřebišť ze střední doby hradištní na Moravě*, Praha 1966, s.75; BIALEKOVÁ 1977, s.126.

¹⁸ Np.Langemoosen, zob. STEIN 1967, s.237, tabl.13:16.

¹⁹ Np.Nusplingen, Kr.Balingen, zob. STEIN 1967, s.282, tabl.32:14.

²⁰ W.TIMPEL, *Zwei neue frühmittelalterliche Sporengräber aus Thüringen*, „Ausgrabungen und Funde”, t.12:1967, s.273 n., tabl.46 (Mellingen, Kr.Weimar).

Ryc. 2. Wielkomorawskie ostrogi taśmowo-prętowe (i, j) na tle materiału porównawczego ze Śląska (a) i Europy Zachodniej (b-h)

Grossmährische Band-Stabsporen (i, j) im Vergleich mit schlesischen (a) und westeuropäischen (b-h) Exemplaren

a – Czeladź Wielka, woj. Leszno; b – Hüfingen, Kr. Donaueschingen, nach F. Garscha; c – Kornwestheim, Kr. Ludwigsburg, nach W. Veeck; d – Hintschingen, Kr. Donaueschingen, nach J. Werner; e – Pfahlheim, Kr. Aachen, nach W. Veeck; f – Beggingen, Schweiz, nach R. Moosbrugger-Leu; g – Göppingen, Kr., nach F. Stein; h – Merdingen, Südbaden, nach G. Fingerlin; i, j – Mikulčice, okr. Hodonín, nach J. Poulik Wielkość przybliżona – ungefähre Grösse

Odmienne nurt rozwojowy obserwujemy w wypadku ostróg z taśmowatym kabłąkiem i prętowym ramieniem (ryc. 2). Wprawdzie między bardzo krótkim i wykonanym w całości z taśmy egzemplarzem z Czeladzi Wielkiej (ryc. 2a) a długą taśmowo-prętową ostrogą z Hüfingen (ryc. 2b)²¹ brak na razie ogniw pośrednich, ale nietrudno je sobie wyobrazić. Z uwierającą kostką szeroką taśmą poradzono sobie w ten sposób, że pozostawiono jedynie taśmowaty kabłąk zapewniający stabilne trzymanie się ostrogi na nodze – główny walor ostróg taśmowatych. Ramię zaś na sporej długości zastąpiono prętem. Okaz z Hüfingen ma jeszcze haczykowane zakończenia i tarczkę na ramieniu. Dalszy rozwój w obrębie tego nurtu polega

na udoskonaleniu zakończeń i stopniowym zanikaniu tarczki. Najpierw powstaje oczko skórzano-metalowe (ryc. 2c)²², zastąpione później oczkiem wyłącznie metalowym (ryc. 2d)²³. W dalszej kolejności zmniejsza się tarczka (ryc. 2e)²⁴, by w końcu zaniknąć (ryc. 2f)²⁵.

Około początków VIII w. oczko zostaje zastąpione płytką z nitami (ryc. 2g, h)²⁶ i tę właśnie formę przejęły Wielkie Morawy (ryc. 2i, j). Poza podobieństwem formalnym czytelne są również nawiązania w ornamentyce kabłąka. Ostrogi te Kavánová (1976, 52) określiła jako odmianę VB, Bialekova zaś (1977, 123 n., ryc. 6:2) jako III B.

Bardzo ciekawa jest ostroga z taśmowatym kabłąkiem i prętowym ramieniem zakończonym kwadratową ramką, znana dotychczas zaledwie w jednym egzemplarzu z Pobedimia w Słowacji²⁷. Okaz ten wprowadził badaczy czechosłowackich w zakłopotanie, którego odzwierciedleniem, podobnie zresztą jak w wypadku poprzednio omówionych ostróg, jest różnorodna klasyfikacja. A. Ruttkay (1976, 348, ryc. 72) określa tę ostrogę jako odmianę A 6, Kavánová (1976, 54) jako odmianę VD, a Bialeková (1977, 124 n., ryc. 2) jako odmianę IIB ostróg oczkowych. W ostrogach oczkowych otwór przebiega w tej samej płaszczyźnie co ramię. W okazy pobedimskim zaś otwór przecina płaszczyznę ramienia, co determinuje odmienny sposób mocowania. Pod względem konstrukcyjnym jest to rozwiązanie identyczne z obserwowanym na ostrogach z Chorwacji i Panonii²⁸. Zarówno w języku polskim, jak i czeskim brak odpowiedniej nazwy tego typu egzemplarzy, w niemieckim zaś używa się określenia *Schnallen-ösensporen*²⁹. Jeden z prostopadłych boków ramki stanowił tu oś, do której przymocowany był kolec i jednocześnie skuwka z przynitowanym rzemieniem.

W ujęciu genetycznym forma ta pojawiła się stosunkowo późno i jest pochodną od okazów z taśmowatym kabłąkiem i prętowym ramieniem. Stanowi jedną z prób poszukiwań innego mocowania aniżeli w ostrogach płytkowych z poziomo umieszczonymi nitami. Zbliżonym przykładem szukania nowych sposobów mocowania jest sztabkowa ostroga z Öschingen, Kr. Tübingen, w Bade-

²² Np. Kornwestheim, zob. W. VEECK, *Die Alamannen in Württemberg*, Germanische Denkmäler..., Bd. 1, Berlin—Leipzig 1931, s. 226, tabl. 67A:1.

²³ Np. Hintschingen, zob. J. WERNER, *Münzdatierte austrasische Grabfunde*, ibidem, Bd. 3, 1935, s. 101, tabl. 33A:25 a, b.

²⁴ Np. Pfahlheim, zob. VEECK 1931, s. 165, tabl. 67A:8.

²⁵ Np. Beggingen, zob. MOOSBRUGGER-LEU 1970, tabl. 21:13.

²⁶ Np. Göppingen, zob. VEECK 1931, s. 320, tabl. 67A:2, i Merdingen-Schönberg, zob. G. FINGERLIN, *Die alamannischen Gräberfelder von Güttingen und Merdingen in Südbaden*, Germanische Denkmäler..., Bd. A 12, Berlin 1971, s. 129, tabl. 98:2.

²⁷ BIALEKOVÁ 1977, s. 123 n., ryc. 6:2.

²⁸ Zob. analogie, jakie przytacza BIALEKOVÁ 1977, s. 125.

²⁹ U. GIESLER, *Datierung und Herleitung der vogelförmigen Riemenzungen*, [w:] *Festschrift für J. Werner...*, s. 525.

²¹ GARSCHA 1970, s. 166, ryc. 9.

nii³⁰. Zakończenie ramion stanowi tu oś, na której obracają się dwie zawiasowo połączone skuwki z nitami. W końcowej fazie tych nowych poszukiwań powstaje prawdopodobnie ostroga z płytką, na której nity umieszczone są w pionowych rzędach.

W wieku IX ostrogi taśmowate w Europie Zachodniej wychodzą niemal z użycia. Sporadycznie jednak odnotowujemy taśmowaty kabłąk jeszcze na ostrogach z wyodrębnionym kolcem³¹. Importowane okazy typu *Schnallenösensporen*, odkryte w Chorwacji i Panonii, wykonane są już w całości z pręta i zaopatrzone w długi, masywny, karoliński bodziec. Okaz pobedimski ma jeszcze krępy, schyłkowomerowiński bodziec i dlatego można go datować wcześniej aniżeli okazy południowe. Słusznie zatem D.Bialeková (1977, ryc.2) umieszcza ostrogę z Pobedimia w tej samej fazie chronologicznej co okazy oczkowe, aczkolwiek trzeba wyraźnie podkreślić, że nie jest to ostroga oczkowa.

W świetle naszych rozważań trudno obecnie mówić o rozwoju ostróg na terenie Czechosłowacji od wczesnośredniowiecznych egzemplarzy haczykowatych poprzez oczkowe do płytkowo-nitowych. Zjawisko to bowiem występuje jedynie na obszarze Europy Zachodniej. W Czechosłowacji odkryto wprawdzie wszystkie wymienione rodzaje ostróg, ale jest to jedynie chronologiczna kolej-

ność występowania, nie zaś wynik miejscowej ewolucji.

W przedstawionych uwagach staraliśmy się wskazać na uwarunkowania decydujące o takich właśnie, a nie innych przemianach form. Wydaje się, że na przykładzie ostróg taśmowatych wyjątkowo czytelnie widać, iż różnorodność ich form nie jest przypadkowa, ale powstała w następstwie stopniowych udoskonaleń technicznych. O zachodzących przemianach nie decydowała w pierwszym rzędzie moda czy przypadek, ale nieustanna walka o stworzenie rozwiązania funkcjonalnie najlepszego — niezawodnego w czasie bitwy. Nie jest to więc rozwój typologiczny w tym sensie, w jakim na ogół w archeologii się go pojmuje. Chodziło nam bowiem o przedstawienie kolejnych, rozmaitych wersji rozwiązań odzwierciedlających rozwój myśli technicznej. Warunkiem nowoczesnej klasyfikacji ostróg jest więc w pierwszym rzędzie ustalenie ich pochodzenia i przyczyn rozwoju. Postulat ten odnosi się zwłaszcza do sytuacji, kiedy jak na Wielkich Morawach mamy do czynienia z różnorodnymi formami, których rozwój miał już miejsce wcześniej, na innym terenie. Klasyfikacja odpowiadająca dzisiejszym wymogom nie może jedynie porządkować form zastanych i w związku z tym winna być jednym z ostatnich etapów w badaniach nad ostrogami.

BEMERKUNGEN ÜBER DIE HERKUNFT DER GROSSMÄHRISCHEN BANDSPOREN

Zusammenfassung

Dank der bedeutenden Erweiterung der Quellenbasis in letzter Zeit wurde das Problem der Herkunft der grossmährischen Sporen, besonders der Bandsporen, diskussionsreif.

Die grossmährischen Bandsporen (nach V.Hrubý Typ III)^{1*} treten hauptsächlich in den Kerngebieten des Grossmährischen Reichs zusammen mit Fundgegenständen der Blatnica—Mikulčice — Phase aus der 1.Hälfte des 9.Jahrhunderts auf. Vereinzelt Funde werden auch in der Tschechei² und in Schlesien³ registriert. Bei der Suche nach dem Herkunftsgebiet der uns interessierenden Sporen, müssen wir unser Augenmerk vor allem auf Westeuropa lenken, wo die Bandsporen⁶ die einzelnen Entwicklungsstadien bis zu den später durch die Grossmährer übernommenen Formen hin, durchmachten. Das Beobachten dieser Entwicklungen im Rheinland und teilweise auch in Bayern, wo die Bandsporen vor allem auftreten, ist sehr kompliziert, da die westeuropäischen Waffenspezialisten sich vor allem mit der Ornamentik, der Chronologie und der Typologie der Sporen befassen, deren Entwicklungsstufen darstellende Arbeiten aber fehlen⁷.

Auch das Erfassen des ersten Auftretens der Bandsporen in Westeuropa trifft auf Schwierigkeiten. Das älteste Exemplar dieses Typs stammt aus Schlesien und kann aufgrund typologischer Erwägungen ins 6.Jahrhundert datiert werden⁸. In Westeuropa

treten Bandsporen in der grössten Anzahl bei grossem Formenreichtum im 7.Jahrhundert auf. Im nächsten Jahrhundert wird ihre Anzahl allmählich geringer, um im 9.Jahrhundert, als sie in Grossmähren auftreten, völlig zu verschwinden.

Bandsporen kennen wir auch aus Skandinavien und dem östlichen Ostseeraum⁹, jedoch stellen diese eine eigenständige Strömung dar, die nicht auf die Vorbilder für die grossmährischen Sporen einwirkte.

Wir wollen also versuchen, die Entwicklung der Bandsporen westeuropäischer Produktion untersuchen, die Formen, welche nach vielen Umwandlungen Vorbilder für die aus dem Grossmährischen Reich bekannten Sporen wurden, besonders beachtend. In Abhängigkeit von der Art und Weise, wie man versuchte die unpraktischen Hakenenden zu verbessern, kann man drei Lösungswege unterscheiden (Abb.1 a)¹⁰. Der erste, evolutionistische, erwuchs aus den Sporen mit nach Innen umgeschlagenen Hakenenden. Durch ein immer stärkeres Umbiegen der Haken entstand eine Öse, wie wir bei der Spore aus Kościeliska in Schlesien beobachten können (Abb. 1c)¹¹. Die zweite, z.B. aus Hüfingen in Baden bekannte Lösung beruhte auf der Anwendung einer aus Leder und Metall kombinierten Öse (Abb.1b). Die ganze Innenseite der Spore war mit einem Lederriemen gefüttert, was die zusätzlichen Niete in der Oberhälfte des Bügels beweisen. Die Riemenenden waren an die nur durch das Ornament abgehobenen Platten angenietet, auf diese Weise eine Öse bildend¹². Dies ist der erste Versuch, den Knöchel vor dem Scheuern der harten Eisenkanten zu schützen.

Bei der dritten bekannten Variante, die wir aus dem Gebiet der heutigen Schweiz kennen, wurde versucht, einen wichtigen Vorteil der Hakensporen, den Zug der Riemen in mehreren Richtun-

³⁰ STEIN 1967, s.284, tabl.23:16,22.

³¹ *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhunderte)*, 1: *Lieferung* (Tafelteil), Berlin 1973, ryc.32 11:2.

* S.Fussnote zum polnischen Text.

gen, beizubehalten (Abb.1d,e). Man versuchte auch, einer Verletzung des Knöchels durch eine Verringerung der Bandbreite zu den Enden hin, vorzubeugen¹³. Diese Lösungsvariante mit der Verwendung von beweglichen Beschlaggliedern wurde jedoch auf lange Zeit verworfen, und erst beim Aufkommen der Sporen mit gebogenem Bügel wieder angewandt¹⁴.

Die zwei ersten Lösungsvarianten jedoch wurden in der folgenden Zeit weiterentwickelt. Vorerst kennen wir die Zwischenstufen zwischen ihnen und den Nietensporen, die in Westeuropa ungefähr zu Beginn des 8.Jahrhunderts auftauchen, noch nicht. Man kann nur annehmen, dass es sich um in ihrer ganzen Breite aus einem Metallband geschaffene Sporen mit Ösen in derselben Breite handelt. Im westeuropäischen Material schon des 8.Jahrhunderts sind drei Formen bekannt (Abb.1f–h), von denen man zwei (Abb.1g,h) als die Vorbilder der späteren grossmährischen Sporen der 1.Hälfte des 9.Jahrhunderts betrachten kann.

Die Form mit gleichbreiten Schenkeln ohne abgesetzte Platte (Abb.1g)¹⁵ war das Vorbild für die von B.Kavánová (1976, 52) als Variante VA, von D.Bialeková (1977, Abb.2) als Variante IIIC (Abb.1) bezeichneten Sporen. Ihre weitere Entwicklung, vielleicht schon auf der Grundlage des grossmährischen Handwerks, bestand in der gleichmässigen Verkürzung der Schenkelbreite, wodurch die Nietenplatte sich absonderte (Abb.1j). Hierbei scheint es, wurden diese sehr unpraktischen Sporen nur zu Bestattungszwecken verwandt.

Die Spore mit gleichmässig breiten Schenkeln und beidseitigen Einschnitten auf ihnen (Abb.1h)¹⁶ war das Vorbild für die Modelle, die B.Kavánová (1976, 53f.) als Variante VC, Ruttkay (1976, Abb.72) als A5 und D.Bialeková (1977, Abb.2) als Variante IIIA bezeichneten (Abb.1k–m). Hierbei kann man drei Varianten unterscheiden. Bei der ersten, bisher nur aus Kindergräbern bekannten, befinden sich die Einschnitte ungefähr in der Mitte der Schenkel (Abb.1k). Man kann vermuten, dass später das leicht brechende verengte Blechbandstück durch einen Stab ersetzt wurde (Variante II; Abb.1a). Ausser formellen Anklängen an die westeuropäischen Exemplare werden auch Analogien in der Ornamentik deutlich. Die dritte Variante repräsentieren Exemplare mit dem Einschnitt näher den Schenkelen, was sie den Plattensporen näherrückt (Abb.1l). Alle bisher bekannten Exemplare der dritten Variante sind nicht verziert. Ich glaube, dass die Einschnitte nicht zur zusätzlichen Befestigung der Sporen an den Beinen dienten, sondern, dass hier die Sporen mit Hilfe eines kleinen Riemchens nach unten gezogen wurden, was den Knöchel vor Verletzungen schützte.

Die aus Westeuropa bekannten, sich allmählich auf die Enden zu verengenden Bandsporen (Abb.1f)¹⁸ fanden im Grossmährischen Reich keine Fortsetzung. Auch in Westeuropa erwies sich diese Form aufgrund der Zerbrechlichkeit der verengten Partien als unpraktisch und wir können die stufenweise Umwandlung des Bandes in einen Stab von trapezförmigen oder anderem Querschnitt beobachten¹⁹. Aus Thüringen wiederum ist eine zum Sporn hin schmaler werdende Bandspore bekannt. Diese Lösungsvariante hatte zwar keinerlei Entwicklungschancen, zeigt aber die Kompliziertheit des Suchens nach den effektivsten Lösungen²⁰.

Eine andere Strömung beobachten wir im Falle der Sporen mit bandförmigem Bügel und stabförmigem Schenkel (Abb.2). Zwar fehlen zwischen dem sehr kurzen Bandsporenexemplar aus Czeladź Wielka (Abb.2a) und der langen Band-Stabspore auf Hüfingen (Abb.2b)²¹ die Zwischenstufen, jedoch kann man sich diese leicht vorstellen. Das Problem des den Knöchel scheuernden breiten Bandes löste man, indem man nur einen Bandbügel übriglies,

der das stabile Ansitzen der Spore am Bein – dem Hauptvorteil der Bandsporen – garantierte. Die Schenkel wurden jedoch auf einer ziemlichen Länge als Stab ausgebildet. Das Exemplar aus Hüfingen hat noch Hakenenden und eine Schenkelplatte. Die weitere Entwicklung innerhalb dieser Störung beruht auf einer Verbesserung der Enden und dem stufenweisen Verkümmern der Platte (Abb.2c f).

Ungefähr zu Beginn des 8.Jahrhunderts wurden die Schlaufen durch Nietenplatten ersetzt (Abb.2g,h)²⁶. Gerade diese Form übernahm das Grossmährische Reich. Ausser formellen Ähnlichkeiten werden auch Anlehnungen in der Ornamentik des Bügels deutlich. Diese Sporen bezeichnete B.Kavánová (1976, 52) als Variante VB, Bialeková (1977, 123 f., Abb.6:2) jedoch als Variante IIIB.

Die Spore mit bandförmigem Bügel und stabförmigen, in eine quadratische Öse auslaufenden Schenkeln aus Pobedim in der Slowakei²⁷ brachte die tschechoslovakischen Forscher in ziemliche Schwierigkeiten, was sich in den verschiedenen Klassifikationen widerspiegelt. A.Ruttkay (1976, 348, Abb.72) bezeichnete sie als Variante A6, Kavánová (1976,54) als VD, Bialeková (1977, 124 f., Abb.2) jedoch als Variante IIB der Ösensporen.

Bei den Ösensporen liegt die Öffnung in der gleichen Ebene wie der Schenkel. Beim pobedimer Exemplar aber durchbricht die Öffnung die Schenkelebene, was eine andere Befestigungsweise nach sich zieht. In konstruktiver Hinsicht ist dies die gleiche Lösung, die wir bei den Sporen aus Chorwatien und Pannonien beobachten²⁸. Für diesen Formentyp fehlt sowohl im tschechischen als auch im polnischen die entsprechende Bezeichnung, im deutschen jedoch wird die Bezeichnung „Schnallenösensporn“²⁹ verwandt. Eine der parallelen Seiten des Schenkels bildet die Achse an der der Dorn und gleichzeitig der Beschlag mit dem angenieteten Riemchen befestigt wird.

In genetischer Hinsicht tritt diese Form relativ spät auf und ist von den Exemplaren mit bandförmigem Bügel und stabförmigen Schenkeln abgeleitet. Sie stellt einen der Versuche beim Suchen einer anderen Befestigungsart als bei den Plattensporen mit horizontal angebrachten Nieten dar. Ein ähnliches Beispiel des Suchens neuer Befestigungsformen ist die Stabspore aus Öschingen in Baden³⁰. Die Schenkelen sind hier die Achse, auf der sich zwei durch ein Scharnier verbundene Nietenplatten bewegen. In der Schlussphase dieser Experimente entsteht wie es scheint die Spore mit Platten, auf denen die Nieten in zwei senkrechten Reihen angebracht sind.

Im 9.Jahrhundert kommen die Bandsporen in Westeuropa fast völlig aus dem Gebrauch. Sporadisch tritt noch ein bandförmiger Bügel bei den Sporen mit abgesetztem Dorn auf³¹. Die in Chorwatien und Pannonien entdeckten importierten Exemplare des Typs Schnallenösenspore sind schon ganz aus einem Stab hergestellt und besitzen einen langen karolingischen Dorn. Das Exemplar aus Pobedim hat noch einen gedrungenen spätmerowingischen Dorn und kann deshalb eher als die südlichen, ganz aus einem Stab hergestellten Exemplare datiert werden.

Im Lichte unserer Forschungen kann z.Zt. nicht von der Entwicklung der Sporen von den frühmittelalterlichen Hakensporen über die Ösensporen zu den Plattennietensporen auf dem Gebiet der Tschechoslowakei gesprochen werden. Dieser Prozess vollzieht sich nämlich nur in Westeuropa. In der Tschechoslowakei sind zwar alle diese genannten Sporenarten entdeckt worden, jedoch ist dies nur ein chronologisches Aufeinanderfolgen, aber keine ortsansässige Evolution.

Übersetzung: Rainer Sachs

Adresse des Autors:

Dr Krzysztof Wachowski, Polen
Zakład Archeologii Nadodrza IHKM PAN
50-118 Wrocław, ul.Więzienna 6